

Perspektivy sociologického výzkumu

Postavení sociologie v československé společnosti, hodnocení výsledků vědeckovýzkumné činnosti v uplynulém období i další perspektivy sociologie jako součásti společenskovědní fronty i jako instituce jsou dnes předmětem živé diskuse, v níž jsou vyslovovány často velmi protichůdné názory. Na této skutečnosti nic nemění okolnost, že tato diskuse má spíše interní než veřejný charakter a že probíhá převážně mimo oficiální a formalizované struktury (příkladem je i poměrně malý zájem o diskusi k tomuto tématu na stránkách Sociologického časopisu).

V poměrně omezeném sociálním prostoru jedné vědní disciplíny se tak promítají reálné a očekávané změny spojené s přestavbou socialistické společnosti. Linie urychlení sociálně ekonomického vývoje naší společnosti, linie urychlení její přestavby, inspirovaná závěry XVII. sjezdu KSČ i následnými usneseními plenárních zasedání ÚV KSČ, zvláště pak závěry 7., 9. a zejména 10. pléna se zcela pochopitelně odrážejí v úsilí sociologů najít adekvátní sociologickou interpretaci praktických problémů současnosti a budoucnosti naší společnosti a zařadit ji do programu sociologických výzkumů.

Diskuse probíhá již delší dobu, je dnes trvale přítomna při hodnocení tematické orientace výzkumů, při posuzování výsledných prací SPZV, v úvahách o formách předávání sociologických poznatků společenské praxi (v posledních dvou letech zvláště v souvislosti s pracemi na prognóze sociálního rozvoje československé společnosti). Sám obsah diskuse svědčí o tom, že v uplynulých téměř dvaceti letech vyrostlo již několik generačních vrstev sociologů, kteří svou odbornou práci a vědeckou perspektivu jednoznačně spojují s perspektivami socialistické společnosti. Lze v ní identifikovat značně odlišná stanoviska.

Většina názorů především dokumentuje nutnost řešit otázky v diskusi kladené odlišným způsobem, než tomu bylo v uplynulých etapách vývoje sociologie. Jeví se žádoucí odmítnout ty formy řešení problémů dalších perspektiv oboru, které by byly založeny na direktivním a administrativním postupu, v němž má větší váhu formální pravomoc než věcná argumentace. Proto cesta k žádoucímu sjednocení názorů v rámci jednotlivých institucí i v rámci sociologie jako samostatného společenskovědního oboru vede přes identifikaci jednotlivých rozdílných přístupů a jejich věcnou diskusi. I v tomto případě platí, že předpokladem sjednocení je vyjasnění rozdílů v teoretických přístupech, metodologické reinterpetaci požadavků praxe, způsobech a metodách řešení. Podmínkou této fáze formulace programu či programů vědeckovýzkumné práce v oblasti sociologie je tak maximálně možná informovanost pracovníků, řídicích struktur i výzkumných kolektivů. I pro sociologické „chování“ platí zásada, zdůrazněná nedávno při jednání 19. konference KSSS, podle které racionalita sociálního chování pozitivně koreluje s kvalitou (i kvantitou) informací.

Potřeba sociologické reflexe vývoje sociologie se tak stává podmínkou relevance a zhodnocení sociologického poznání v prognózování, plánování a řízení socialistického rozvoje naší společnosti. Pochopení, že tato zdánlivě „sebevražedná“ činnost sociologie je nutnou podmínkou jejího dalšího rozvoje, je dnes vyjádřeno v tezi, podle níž „sociologie přestavby“ je podmíněna „přestavbou sociologie“. Je zřejmé, že potřeba sociologické reflexe sociologie samé není, i když v historickém vývoji posledních dvou desetiletí tomu mnohé nasvědčuje, jednorázovou záležitostí. Dokonce lze říci, že prvním výsledkem diskusí o sociologii v období přestavby je shoda v tom, že taková reflexe je trvalým a nezbytným atributem sociologie

aspirující na status vědy. V této perspektivě ovšem i jakákoli formulace úkolů sociologie musí být nutně temporální a relativní.

Vztah sociologického poznání a společenské praxe

Základním problémem, k němuž se soustřeďuje pozornost sociologické veřejnosti, je problém využití sociologických poznatků ve společenské praxi. V abstrakci, respektující nicméně reálný rozsah formulovaných stanovisek, jde o kontrapozici kritiky sociologie na jedné a kritiky praxe na druhé straně.

Ze strany praxe je dnes vyjadřována nespokojenost s úrovní sociologického poznání, s možnostmi, které výsledky sociologických výzkumů poskytují pro řešení aktuálních i perspektivních otázek sociálního rozvoje společnosti. Kritizována je především hypertrofie „komentátorské sociologie“, tj. té orientace sociologického výzkumu, která místo odhalení rozporů sociálního vývoje ilustruje správnost rozhodnutí i hodnocení přijatých ústředními státními či stranickými orgány. Druhý proud kritiky sociologické produkce je orientován vůči tendencím tzv. akademické sociologie, jevíci se z hlediska praktických potřeb málo využitelnou a aplikovatelnou. V extrémních případech je tato kritika spojena s požadavkem vyrábět v rámci sociologického výzkumu jakési „recepty“ řešení sociálně problémových situací. V sociálním a politickém kontextu přestavby socialistické společnosti se pak setkáváme se stanoviskem, podle kterého je to právě vina sociologie, která vytváří situaci, v níž prakticky řešíme problémy přestavby společnosti, jejíž sociální diagnózu neznáme, či známe jen zčásti a nedostatečně.

V řadách sociologů se na druhé straně projevuje rostoucí nespokojenost s tím, jak je využíváno poznatků vědeckovýzkumné práce v praktické činnosti plánovacích a řídicích institucí. Značné části sociologické veřejnosti se současná situace jeví jako absence kompatibility sociologického poznání se způsobem myšlení pracovníků řídicích struktur. Konkrétněji by bylo možné doložit, že v řadě případů, kdy byly sociální problémy vývoje československé společnosti nejen identifikovány, ale i spolehlivě kvantifikovány, nejsou a nebyly příslušnými institucemi řízení respektovány a jejich řešení je transformováno do polohy dílčích úprav či zdokonalení současného stavu, popřípadě do polohy nepříznivé reakce na zveřejnění těchto problémů (např. v denním tisku apod.).

Řešení této základní otázky existence a perspektiv sociologie a sociologického výzkumu v socialistické společnosti nemůže překročit rámec sociální podmíněnosti a závislosti vědy vůbec a společenské vědy zvláště. Je podmíněno změnou postoje představitelů společenské praxe vůči vědě a vědeckým poznatkům. Lze říci, že společenská praxe má takovou vědu, která je jí důstojná, má takové vědecké výsledky, které chce mít. Ovšem takové schéma ignoruje potenci společenskovědního poznání a definuje společenské vědy, včetně sociologie, jen jako pasivní odraz společenských vztahů. Odmítnutí stanoviska, podle něhož existence sociálních problémů socialistického vývoje, ztráta atraktivity reálného socialismu jak na mezinárodní, tak na domácí půdě či konstatovaná absence sociálních aktivit a pracovních iniciativ při řešení naléhavých otázek socialistického vývoje jsou způsobeny špatnou prací společenskovědní fronty a sociologie zvláště, neznamená, že můžeme odmítnout odpověď nebo alespoň pokusy hledat odpověď na staronovou otázku společenské odpovědnosti sociologie.

V uplynulých desetiletích se československá sociologie zcela zjevně vyznačovala programovou snahou řešit naléhavé, základní otázky sociálního rozvoje společnosti. Dokonce platí, že valná část sociologických pracovišť byla budována jako pracoviště problémová, jejichž program byl zcela naplněn řešením otázek, které byly zdůvodněny právě potřebami praxe. V tomto úsilí byly také zaznamenány oceněné přínosy sociologického výzkumu například